

SŁOWNICZEK POJĘĆ HISTORYCZNYCH

A

ABDYKACJA - zrzeczenie się korony

ALIENCJA - inaczej wyobcowanie

ALIANCI- w czasie I wojny światowej określenie głównych przeciwników państw centralnych, a w czasie II wojny światowej państwa koalicji antyniemieckiej

ANARCHIA - nieład, bezkrólewie

ANNATY - opłaty przesyłane do Rzymu przez duchownych

ATTYKI - dekoracyjne ściany wieńczące budowle i często przesłaniające dach

ARAUKANIE - Indianie Ameryki Południowej, zamieszkujący głównie Chile i częściowo Argentynę.

Liczyli ok. 800 tysięcy osób. Posługiwali się językiem araukan. Byli rolnikami

ARAWAKOWIE - zespół indiańskich grup etnicznych Ameryki Południowej, występujący w dorzeczu Amazonki i Orinoko. Liczył ok. 400 tysięcy osób. Posługiwano się językiem arawak. Zróżnicowana gospodarka. Większość grup uległa asymilacji

ARRASY - tkaniny artystyczne wywieszane na ścianach

ARTYKUŁY HENRYKOWSKIE - główne zasady ustroju Rzeczypospolitej, m.in. gwarancja tolerancji religijnej, prawo wypowiedzenia posłuszeństwa królowi nie przestrzegającemu praw i przywilejów

B

BANICJA - wygnanie z kraju

BAPTYSTERIUM - wolno stojący budynek przeznaczony do obrzędu chrztu. Najczęściej o złożeniu centralnym i jednoprzestrzennym wnętrzu z chrzcielnicą pośrodku

BARBAKAN - element średniowiecznej fortyfikacji stałej. Okrągła budowla ze strzelnicami, wysunięta poza obręb murów obronnych i połączona z nimi krętymi przejściami. Zamykał wejście do miasta i osłaniał główną bramę

BASTARD - potomek królewski ze związku pozamałżeńskiego

BAZYLIKA - 1) w starożytnej architekturze greckiej budowla urzędowa archonta basileusa, w rzymskiej - hala sądowo-targowa na forum 2) w architekturze chrześcijańskiej jest to kościół przynajmniej trójnawowy, o nawie środkowej wyższej i szerszej od pozostałych 3) w Kościele katolickim tytuł

honorowy niektórych świętyń

BOJARZY - arystokracja feudalna na wschodniej i południowej Słowiańszczyźnie oraz w Mołdawii i Wołoszczyźnie; na wschodnich terenach Rzeczypospolitej określenie chłopów wolnych od pańszczyzny w zamian za pomocniczą służbę wojskową lub przewóz korespondencji

BULLA - dokument o dużym znaczeniu (zwykle zaopatrzony w pieczęć), dawniej wydawany przez panującego lub papieża

BUŁAWA - kościany przedmiot z wywierconym na końcu otworem, niekiedy zdobiony rysunkami. Mogła stanowić oznakę władzy lub mieć jakieś zastosowanie w obrzędach magicznych.

BURMISTRZ - wysoki urzędnik miejski pełniący funkcję głowy miasta

BUSOLA - przyrząd wyposażony w igłę magnetyczną wskazującą swym położeniem strony świata

C

CHAN - tytuł władcy u ludów tureckich i mongolskich

CECH - stowarzyszenie samodzielnych rzemieślników miejskich o wspólnej specjalności, miał na celu obronę interesów rzemiosła, oraz podniesienie jego poziomu. Członkowie cechu pomagali sobie wzajemnie, a w razie niebezpieczeństwa wspólnie bronili miasta na wyznaczonych odcinkach. Cechy posiadały własne chorągwie w kościele, a czasem i kaplice, brały udział we wspólnych uroczystościach religijnych

CZARNA ŚMIERĆ - epidemia dżumy w Europie w latach 1347-50. Pochłonęła ok. 1/3 mieszkańców zachodniej Europy i stała się jedną z przyczyn depresji gospodarczej XIV-XV wieku

CZELADŹ - pachołkowie i woźnice znajdujący się przy wojsku dawnej Rzeczypospolitej, nie zaliczani do składu tego wojska

CZEŚNIK - w Polsce do XIV wieku urzędnik nadworny opiekujący się piwnicą panującego; później tytuł honorowy.

CZYNSZ - w średniowieczu danina w pieniądzu lub w naturze ze strony poddanych na rzecz właścicieli gruntów. Z czasem została zastąpiona pańszczyzną, lecz powróciła w połowie XVIII wieku

D

DANINA - opłata w pieniądzu lub w naturze

DEIZM - kierunek filozoficzno-teologiczny odrzucający bezpośrednie kierowanie światem przez Boga,

uważanego jedynie za stwórcę i prawodawcę

DEMOKRACJA - forma ustroju w starożytnych Atenach, gdzie władze sprawowali obywatele w sposób bezpośredni, poprzez uczestnictwo w zgromadzeniach ludowych.

DEMOKRACJA SZLACHECKA - ustrój w państwie, zachodzący wówczas, gdy szlachta stała się jedyną grupą, która decydowała o prawach i zajmowała urzędy w państwie.

DEPUTACJA - grupa osób wyznaczonych do pełnienia jakiejś określonej czynności, zadania; komisja

DETRONIZACJA - usunięcie króla z tronu przy użyciu siły

DOGMAT - twierdzenie przyjmowane za pewnik nie podlegający krytyce

DYNASTIA - rodzina panująca w królestwie, w której władza przechodzi z ojca na syna.

DYSYDENCI (RÓŻNOWIERCY) - ogólne określenie wyznawców religii innej niż panująca; w

Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku określenie członków Kościołów niekatolickich, głównie protestantów

DZIESIĘCINA - stała danina uiszczana przez ludność Kościołowi pierwotnie w wysokości dziesiątej części plonów lub dochodu, później w wysokościach nie zmieniających się

E

EGZEKUCJA DÓBR - godziła w podstawy majątkowe możnowładców, miała zapewnić stałe dochody skarbowi państwa

EGZEKUCJA SĄDOWA - postępowanie prowadzone przez organy sądowe w celu wykonania prawomocnego wyroku

EKSKOMUNIKA - w Kościele katolickim kara pozbawiająca praw uczestniczenia w życiu Kościoła (nabożeństwach, urzędach)

ELEKCJA "VIVENTE REGE" - wybór następcy za życia panującego

ELEKTOR - tytuł tych władców Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego, którym dziedzicznie przysługiwało prawo wyboru cesarza (króla), należeli do nich: palatyn reński, książę saski, margrabia brandenburski oraz król czeski; godność elektorów posiadali także trzej arcybiskupi: Moguncji, Trewiru i Kolonii

EMPIRYZM - kierunek filozoficzny głoszący, że nie ma prawa bytu to, co nie może być sprawdzone poprzez doświadczenia

ENCOMIENDA - system kontroli nad Indianami w koloniach hiszpańskich w Ameryce (XVI-XVIII wiek).

Nadziały ziemi z Indianami, z prawem ściągania z nich danin i korzystania z pracy w zamian za opiekę i chrystianizację, nadawane konkwistadorom lub osadnikom hiszpańskim (encomendero)

F

FAKTORIA - europejska osada handlowa w koloniach

FAKTORZY - osoba upoważniona przez przedsiębiorców do prowadzenia w ich imieniu działalności handlowej

FARAON - król, absolutny władca starożytnego Egiptu, utożsamiany z synem boga Re

FEUDALIZM - system społeczno-gospodarczy i ustrój polityczny średniowiecznej Europy. Polegał na istnieniu hierarchii zależności. Kolejne stopnie tych zależności tworzyły, tzw. drabinę feudalną. Na jej wierzchołku był król, potem duchowni, niżej - rycerstwo, a na dole - chłopci. Ziwerchnika nazywano seniorem, a jego poddanego wasalem. Senior posiadał ziemię z włościami, którą nadzorowali jego wasalowie

FIRCYK - pogardliwie o osobie naśladowującej kulturę zagranicznych państw

FLOREN - 1) złota moneta o masie ok. 3,5 g, bitwa we Florencji od 1252 roku. Od XIV wieku naśladowana w wielu krajach europejskich, także sporadycznie w Polsce (ok. 1331-1501). W XVI wieku nazwa wyparta przez dukat 2) w Polsce XV-XVIII wieku określenie złotego polskiego

FOLWARK - gospodarstwo wiejskie pana. Początkowo jego zadaniem było zaspokojenie potrzeb własnego dworu, potem folwark zaczął produkty rolne na handel. W folwarku pracowali chłopci w zamian za prawo użytkowania swych niewielkich gospodarstw

FRONDA - francuski ruch polityczny, opozycyjny wobec rządów absolutnych. W latach 1648-49 fronda parlamentu dążyła do zwiększenia roli stanu trzeciego. W latach 1649-53 fronda książąt była buntem przeciwko rządowi Mazarina. Stłumiona

FRYZ - w architekturze poziomy pas rzeźbiony lub malowany, zdobiący ściany

G

GALAR - dawny polski rzeczny statek wiosłowy używany do jednorazowego transportu towarów w dół rzeki; bardzo rozpowszechniony w XVIII wieku.

GALLIKANIZM - nurt doktrynalno-polityczny w katolicyzmie francuskim (XIII-XIX w.) dążący do ograniczenia władzy papieża i utworzenia autonomicznego Kościoła katolickiego we Francji. Prowadził do uzależnienia Kościoła od króla. W 1853 roku został potępiony przez biskupów francuskich, a następnie przez Sobór Watykański I jako niezgodny z doktryną katolicką.

GOSPODARKA EKSTENSYWNA - zwiększanie produkcji rolnej przez zwiększenie terenu uprawy

GERMANIZACJA - zmuszanie kogoś do przyjmowania języka, kultury i obyczajów niemieckich.

GETTO- część miasta przymusowo wydzielana na miejsce zamieszkania mniejszości narodowych lub religijnych.

GROBLA - sztuczny wał ziemny oddzielający tereny rolne od głównego nurtu rzeki

H

HALOWY KOŚCIÓŁ - budowla sakralna, w której wszystkie nawy są jednakowej wysokości, a nawa główna, pozbawiona okien, jest oświetlona przez okna w nawach bocznych. Najczęściej dwu-, trzy- lub pięcionawowy, przeważnie pokryty jednym dachem. Występował w gotyku. Do tradycji kościoła halowego nawiązano w późnobarokowej architekturze XVIII wieku

HARACZ - danina nakładana przez Turcję na ludy podbite. Później haraczem nazywano opłatę nakładaną przez jakiegokolwiek władcę na kraj podbity, a także uiszczany komukolwiek niesprawiedliwy i niesłuszny okup.

HEREZJA - pogląd sprzeczny z oficjalną nauką Kościoła

HIEROGLIFY - pismo obrazkowe starożytnego Egiptu

HOŁD (HOMAGIUM) - ceremonia publicznego składania przysięgi wierności przez wasala seniorowi.

HOSPODAR - tytuł władców Mołdawii i Wołoszczyzny; także ruski tytuł wielkiego księcia litewskiego w XV i XVI wieku

HUFNICA - lekkie działo o krótkiej lufie, strzelające kulami kamiennymi; używane w XV-XVI wieku do bezpośredniego wsparcia wojsk na polu walki

HUGENOCI - wyznawcy kalwinizmu we Francji w XVI i XVII wieku. W 1559 roku zwołali pierwszy synod, ogłosił zasady wiary i utworzyli organizację kościelną. Zwalczani przez katolików w czasie wojen religijnych (1562-98, z przerwami). Zrównani w prawach w 1598 roku mocą edyktu nantejskiego, ponownie prześladowani po jego odwołaniu w 1685 roku. Równouprawnieni z katolikami przez rewolucję francuską (1789-99) i "Kodeks Napoleona"

HUMANIZM - kierunek w filozofii głoszący, że wszystko co związane z człowiekiem zasługuje na zainteresowanie

HUSARIA - od połowy XVI do XVIII wieku polska ciężka jazda zaopatrzona w kopie i miecze, nosząca zbroję ze skrzydłami u ramion

HUSYSTYZM - ruch religijno-reformatorski i narodowy zapoczątkowany w Czechach przez Jana Husa na początku XV wieku, skierowany przeciwko władzy politycznej papieża, zależności Czech od Niemiec i ustrojowi feudalnemu

I

IMMUNITET - w średniowieczu całkowite lub częściowe zwolnienie ludności w dobrach feudalnych od powinności na rzecz państwa (immunitet ekonomiczny) lub wyłączenie jej spod sądownictwa panującego (immunitet sądowy); immunitet oddawał władzę publicznoprawną nad ludnością terenu immunizowanego panu feudalnemu

INFANT - w Hiszpanii i Portugalii tytuł książąt domu panującego

INKORPORACJA - wcielanie do danego państwa pewnych obszarów jako jego części składowych

INSUREKCJA - dawniej zbrojne wystąpienie ludności przeciw istniejącej władzy, powstanie

INTERREX - głowa państwa w okresie bezkrólewia

INWESTYTURA - w średniowieczu ceremonia nadania lenna (ziemi, urzędu) wasalowi przez seniora

IRYGACJA - sztuczne nawadnianie terenów rolnych poprzez rozprowadzanie wody przez wykopane kanały

IZBA POSELSKA - izba posłów ziemskich

J

JANCZARZY - wyborowa piechota turecka utworzona w XIV wieku z młodych jeńców chrześcijańskich, zmuszonych do przyjęcia religii Islamu

JATKI - sklepy z wyrobami mięsnymi

JURYSDYKCJA - uprawnienie organu państwa do rozstrzygania spornych spraw; również obszar objęty kompetencją danego organu

K

KAMPANIA WRZEŚNIOWA - wojna obronna Polski w 1939r.

KAPERSTWO (KORSARSTWO) - walka lub inne wrogie akty dokonywane w wojnie morskiej przez statki prywatne, działające z upoważnienia państwa na podstawie tzw. listów kaperskich (patentów)

KAPTURY - konfederacje szlacheckie - przejęły władzę w poszczególnych ziemiach i województwach

KARAWELA - statki używane od XV wieku z ruchomymi żaglami

KASZTELAN - urzędnicy zarządzający kasztelaniami, reprezentanci księcia, w jego imieniu sprawowali sądy, dowodzili armią oraz ściągali daniny

KOCZOWNICZY - wędrowny

KODEKS - zbiór praw i obowiązków każdego obywatela

KODYFIKACJA - opracowanie i wydanie w postaci jednolitej, usystematyzowanej i opartej na wspólnych zasadach całości przepisów prawnych regulujących określoną dziedzinę (prawo karne, prawo cywilne, postępowanie administracyjne); w rezultacie kodyfikacji powstaje kodeks, zastępujący akty prawne uprzednio obowiązujące

KOLCZUGA - zbroja pleciona z metalowych kółek

KOLONIA - obszar, zwykle zamorski, podbity przez jakieś państwo i przez nie wykorzystywany

KOŁCZAN - futerał na strzały do łuku, noszony u pasa

KOMENDACJA - umowy, na mocy których wasal oddawał się wraz z majątkiem pod opiekę możnego (seniora)

KOMPANIA - stowarzyszenie kupców powstałe zwykle w celu prowadzenia handlu zagranicznego

KONDOMINIUM - obszar pozostający pod wspólnym panowaniem dwu lub większej liczby państw; zwykle forma władzy kolonialnej

KONFEDERACJA - związek zbrojny organizowany w dawnej Polsce przez rycerstwo, szlachtę lub wojsko w celu wywalczenia ważnych celów politycznych

KONIUNKTURA - całokształt wskaźników życia gospodarczego wskazujących stan gospodarki kraju lub danego rynku towarowego

KONKWISTADOR - zdobywca, który podbijał nieznanne lądy

KONSTYTUCJA - ustawa zasadnicza określająca system władz państwa oraz prawa i obowiązki jego obywateli. W czasie demokracji szlacheckiej uważano za konstytucję zbiór praw ustanowionych przez sejm, mających charakter dzisiejszych ustaw

KONTRYBUCJA - w średniowieczu danina na rzecz panującego lub państwa; danina pieniężna narzucona w traktacie pokojowym państwu pokonanemu; w czasie wojny danina nakładana przez okupanta na ludność terytorium okupowanego

KOPIA - broń jazdy średniowiecznej, złożona z długim drzewca i osadzonego na nim ostrza, ozdobiona proporcem

KOSMOPOLITYZM - brak przywiązania do własnego narodu i tradycji; kosmopolita uznaje, że ojczyzna jest tam, gdzie on się akurat znajduje

KREOL - potomek dawnych imigrantów hiszpańskich, portugalskich lub francuskich, urodzony w Ameryce Południowej i na południu Stanów Zjednoczonych

KRÓLEWSZCZYŻNA - zagarnięte nieprawnie przez magnatów majątki przez królewskie

KRUCJATA - inaczej wyprawa krzyżowa. Wojny przeciwko poganom lub przeciwnikom Kościoła

prowadzone w celu szerzenia wiary katolickiej i opanowania Ziemi Świętej (XI-XII w.)

KRYTYCYZM - nurt filozoficzny polegający na krytykowaniu, czyli uważaniu za złe, podstawowych prawd

KSENOFOBIA - niechęć do obcych, do wszystkiego, co przybywało z innych krajów, m.in. towarów, mody, także ludzi

KWARCIANE WOJSKO - stałe wojsko zaciężne, utworzone w połowie XVI wieku w celu obrony południowo-wschodnich granic Rzeczypospolitej; utrzymywane z kwarty, tzn. z 1/4 dochodów z dóbr królewskich

L

LATYFUNDIA - wielkie majątki ziemskie magnatów, dzięki czerpanym z nich zyskom zdobywali oni wysoką pozycję ekonomiczną i polityczną zyskać jej poparcie

LEGAT - w Kościele katolickim duchowny występujący w imieniu papieża, wysyłany jako jego przedstawiciel w celu spełnienia jakiejś misji

LEGION - podstawowa jednostka wojskowa w starożytnym Rzymie, która składała się z 4200 legionistów i 300 ekwitów.

LENNIK - właściciel dóbr lub władca w średniowieczu, zobowiązany do składania postawionemu wyżej od siebie księciu lub monarsze, to jest seniorowi, hołdu. Hołd miał być wyrazem szczególnej czci i uwielbienia. Lennik był także zobowiązany do składania daniny oraz do okazywania pomocy wojskowej w czasie wojny

LENNO - ziemia wraz z poddanymi nadawana w średniowieczu przez seniora wasalowi, pod warunkiem wykonywania pewnych powinności na rzecz nadającego. Główną powinnością lennika było posłuszeństwo i służba wojskowa na wezwanie seniora

LIBERUM VETO = "wolne nie pozwalam" - prawo zezwalające jednemu posłowi na zerwanie sejmu i unieważnienie wszystkich jego uchwał

LOKACJA - w dawnej Polsce (od XIII wieku) zakładanie wsi lub miast, połączone z wprowadzeniem niwowego układu pól i regularnej zabudowy

LOŻA MASOŃSKA (LOŻA WOLNOMULARSKA) - jednostka organizacyjna, lokalne stowarzyszenie masonerii; na czele loży masońskiej stał mistrz; loże masońskie poszczególnych krajów łączyły się w związki zwane Wielkimi Lożami lub Wielkim Wschodem

LUDNOŚĆ AUTOCHTONICZNA - ludność nieznaną, nowo odkryta

Ł

M

MADRASA - 1) tradycyjna muzułmańska szkoła wyższa dla absolwentów szkół koranicznych. Pierwsza założona w XI wieku. Szczególnie rozwinięty był system madras w Azji Środkowej 2) w krajach arabskich nazwa oznaczająca każdy rodzaj szkoły

MANUFAKTURA - przedsiębiorstwa, w których stosowano podział pracy, dzięki czemu wyrób towarów stał się szybszy i tańszy

MARTYRIUM - budowla wzniesiona ku czci męczennika, mieszcząca przeważnie jego relikwie lub grób. Charakterystyczny dla sztuki wczesnochrześcijańskiej

MARTYROLOGIUM - w Kościele katolickim ułożona kalendarzowo księga liturgiczna zawierająca dzieje męczenników, wzmianki o świętych i o obchodzonych uroczystościach

MARCHIA (MARGRABSTWO) - okręg administracyjny ziem kresowych w Cesarstwie Niemieckim; tworzono je na zdobytych ziemiach słowiańskich

MARGRABIA (MARGRAF) - zarządzający marchią; o szerszych od hrabiego uprawnieniach wojskowych, administracyjnych i sądowych

MARSZAŁEK - w średniowieczu najwyższy urzędnik dworski; w Polsce znany od XIII wieku; XV-XVIII wieku pierwszy minister (marszałek wielki koronny); Korona i Litwa miały odrębnych marszałków wielkich i ich zastępców - marszałków nadwornych

MASONERIA (WOLNOMULARSTWO) - tajny ruch międzynarodowy powstały w XVIII wieku, stawiający sobie za cel moralne i społeczne doskonalenie człowieka; szerzył zaczerpnięty z tradycji oświeceniowej światopogląd racjonalistyczny, deistyczny i antyklerykalny

MECENAS - opiekun artystów, głównie ich sponsor

MERKANTYLIZM - kierunek myśli ekonomicznej utożsamiający zamożność kraju z osiągnięciem dodatniego bilansu handlowego, dominował w Europie w XVI i XVII wieku. Merkantylizm to także polityka ekonomiczna prowadzona przez państwo w epoce kształtowania się kapitalizmu. Głównym narzędziem tej polityki był handel zagranicznym związany z eksploatacją kolonii. Realizatorem była monarchia absolutna otaczająca opieką rozwój rodzimej produkcji, udzielająca subwencji, nadająca przywileje i nakładająca cła ochronne.

METROPOLIA - w Kościele katolickim prowincja kościelna składająca się z kilku diecezji; na czele metropolii stoi arcybiskup metropolita, zarządzając bezpośrednio jedną z nich (archidiecezją)

METYSI - ludzie urodzeni ze związku Indian z białymi

MIECZNIK - w Polsce do XIV wieku urzędnik dworski zawiadujący zbrojownią panującego i noszący przed nim miecz; w XIV-XVI wieku - urząd tytularny

MONARCHIA - ustrój państwa, w którym rządy sprawuje tylko jedna jednostka

MONARCHIA ABSOLUTNA - ustrój państwa, którego władza ustawodawcza, wykonawcza i sędziowska należała do jednej osoby króla

MONARCHIA PARLAMENTARNA - ustrój państwa, w którym król sprawował jedynie funkcje reprezentacyjne, parlament natomiast stanowił prawa, określał skład i politykę rządu

MONOTEIZM - wiara w jednego Boga

MULACI - ludzie urodzeni ze związku białych z czarnymi

MUMIA - zabalsamowane zwłoki zmarłego pozbawione narządów wewnętrznych

MYTO - opłata uiszczana za przejazd przez roгатki miasta

N

NACJONALIZM - przekonanie o wyższości swojego własnego narodu, pogarda wobec przedstawicieli innych narodowości

NOMY - (okręgi) niewielkie państewka w starożytnym Egipcie

NOWY ŚWIAT - w dobie odkryć geograficznych nazywano tak nowo odkrywane lądy: Ameryki, Australię

O

OBRONA POTOCZNA - w Polsce w XV i XVI wieku system obrony południowo-wschodnich granic przed najazdami Tatarów i Wołochów przy użyciu niewielkiego stałego wojska zaciężnego

OGRADZANIE - forma pozbawienia chłopów praw własności lub użytkowania ziemi przez bogatych właścicieli w Anglii XII-XIX wiek. Uzyskany obszar ogradzano pod wypas owiec. Ogradzanie pozbawiało niezamożnych chłopów ziemi i pracy, wymuszało przepływ siły roboczej do przemysłu

OLIGARCHIA MAGNACKA - rządy w kraju sprawowała wąska grupa magnatów

ORDYNACJE - w dawnej Polsce zbiór szczegółowych przepisów określających ustrój urzędów, sądów i instytucji

P

PACTA CONVENTA (czyt.: pakta konwenta) - zobowiązania elekta związane ze wstąpieniem na tron

PAGODA - świątynia hinduska

PALATYN (COMES PALATINUS) - zarządca dworu panującego; w Polsce piastowskiej urząd palatyna połączył się z funkcją wojewody

PAŃSTWA-MIASTA - jednostka terytorialna obejmująca miasto i jego najbliższe okolice

PAŃSTWO PODZIEMNE - rząd i administracja terenowa działają w ukryciu, wydają ustawy i prawa obowiązujące wszystkich obywateli.

PAŃSZCZYŻNA - bezpłatna i przymusowa praca chłopów na ziemi pańskiej

PAŃSZCZYŻNA SPRZĘŻAJNA - wykonywana przez kmięciów (chłop pełno rolny). Sprzężaj stanowiły konie i woły, które kmięć musiał utrzymywać w swoim gospodarstwie

PAŃSZCZYŻNA PIESZA - wykonywana przez zagrodników (posiadających kilka morgów ziemi)

PARLAMENTUM GENERALE - łacińska nazwa zjazdu walnego

PATRIOTYZM - miłość do ojczyzny

PATRYCJAT - najbogatsza grupa w społeczeństwie miejskim

PIECHOTA WYBRANIECKA - piechota polska składająca się z chłopów-"wybrańców" z dóbr królewskich - 1 chłop z 20 łanów

PIRAMIDY - budowle w kształcie ostrosłupa, które wznosili faraonowie, by służyły mu jako grobowce

PISMO KLINOWE - pismo, które zapisywano na glinianych tabliczkach przy pomocy ryłca, którego końcówka zakończona była klinem; wynalazek Sumerów

PLEBS - najbiedniejsza grupa w społeczeństwie miejskim

POLITEIZM - wiara w wielu bogów

POLONIZACJA - przejęcie przez cudzoziemców polskiego języka i kultury.

POŁOWNICTWO - system dzierżawy ziemi, w którym właściciel ziemi otrzymuje do użytkowania połowę zbiorów. Rozpowszechnione w systemie lennym, występuje do dziś w niektórych państwach kapitalistycznych.

POSŁOWIE ZIEMSCY - przedstawiciele ziem wybierani na sejmikach

POSPOLITE RUSZENIE - ogół szlachty powoływanej pod broń w czasie wojny

POSPÓLSTWO - mniej zamożna od patrycjatu grupa w społeczeństwie miejskim

POWSTANIE -wyzwoleńcza walka zbrojna.

PRAGMATYKA SŁUŻBOWA - przepisy regulujące prawa i obowiązki pracowników, zwłaszcza w urzędach państwowych

PRAWA KARDYNALNE - w Polsce w XVII i XVIII wieku podstawowe zasady ustroju państwa; obejmowały m.in. wolną elekcję, liberum veto, nietykalność osobistą szlachty i poddaństwo chłopów

PRAWO MILI MIEJSKIEJ - przywilej handlowy nadawany niektórym miastom przez panującego; w promieniu jednej mili od miasta nie mogą istnieć żadne, poza miejskimi, targi, składy sukna, piekarnie, kramy, jatki, kramy z obuwiem i karczmy

PRAWO NIEMIECKIE - zespół norm zachodnioeuropejskich przyjmowanych przez Polskę za pośrednictwem miast niemieckich (Magdeburg, Lubeka) na początku XIII wieku; początkowo jako prawo napływowej ludności, później posłużyło za wzór prawno-organizacyjny przy lokacji polskich wsi na prawie czynszowym oraz rozwijaniu w miastach organizacji samorządowej

PRAWO SKŁADU (SKŁAD) - przywilej handlowy nadawany niektórym miastom od drugiej połowy XIII wieku przez panującego; przejeżdżający przez nie kupcy musieli wystawiać na sprzedaż towary przez pewien czas (względne prawo składu), musieli sprzedawać część (częściowe prawo składu) lub wszystkie towary (całkowite prawo składu); straciło znaczenie XV-XVIII wieku wraz z rozwojem nowożytnej formy wymiany

PRAWO SZROTU - przywilej handlowy nadawany niektórym miastom przez panującego; miasto otrzymuje wyłączność na rozwożenie piwa i wina ze składów miejskich

PREDYSTYNACJA - przeznaczenie, przekonanie, że pośmiertny los człowieka jest z góry ustalony przez wolę Boga

PREROGATYWA - szczególne prawo, przywilej związany z zajmowanym stanowiskiem

PREZBITERIANIE - wyznawcy kalwinizmu w Anglii i Szkocji, którzy w XVI wieku nie przejęli zasady episkopalizmu obowiązującej w anglikanizmie. Prześladowani do 1688 - emigrowali masowo do Ameryki Północnej. Obecnie dominują w Szkocji, ponadto tworzą wspólnoty w Anglii, USA i byłych koloniach angielskich

PRYNCYPAT - forma władzy wprowadzona w testamencie Bolesława Krzywoustego, w myśl której najstarszy książę dzielnicowy (senior) miał sprawować władzę zwierzchnią nad pozostałymi (juniorami)

PRZEOR - wybierany przez władze zakonne przełożony niewielkiego klasztoru

PRZYWILEJE - specjalne prawa szlachty, nadawane przez kolejnych władców chcąc

do góry

Q

QUATTROCENTRO - nazwa określająca epokę wczesnego renesansu we Włoszech (XV wiek)

R

RACJONALIZM - kierunek filozoficzny, według którego najważniejszy jest rozum, rozsądek ponad dogmaty, zabobony i uczucia; za myśl przywódczą uważano Kartezjuszowie "myślę, więc jestem"

RAJCOWIE - członkowie rady miejskiej, początkowo wybierano ich w liczbie od 4 do 8, z czasem, zwłaszcza w większych miastach, liczba ich wzrosła od 12 do 24

RAJTARZY - rodzaj jazdy, m.in.: we Francji w XVI wieku lekkobrojna, w Niemczech i Szwecji w XVI-XVIII wieku ciężka; w Rzeczypospolitej w XVII wieku lżejsza jazda autoramentu cudzoziemskiego

REFORMA - zmiana mająca na celu naprawę

REGENCJA - rządy opiekuńcze, sprawowanie władzy przez osobę ustanowioną na okres małoletniości, dłuższej choroby lub dłuższej nieobecności panującego

REKONKWISTA - zwycięska zbrojna walka chrześcijan VIII-XV w. o odzyskanie ziem Płw. Iberyjskiego spod panowania muzułmanów. Wg tradycji zapoczątkowana bitwą pod Covadongą, w rzeczywistości do pocz. XI w. objęła tylko północną część półwyspu. Dopiero po rozpadzie państwa kordobańskiego przybrała na sile. Zakończona kapitulacją Grenady w 1492 roku

REPUBLIKA - ustrój polityczny państwa, na czele którego stoi prezydent wybierany przez uprawnionych obywateli

RESTAURACJA - przewrót panujących dynastii

RESTITUCJA (RESTITUTIO IN INTEGRUM) - przywrócenie stanu pierwotnego jako forma naprawienia wyrządzonej szkody

REUNIONY - prowincje i miasta graniczne wcielane do Francji przez Ludwika XIV na podstawie orzeczeń francuskich izb sądowych. W tym trybie zajęto m.in. Luksemburg, tereny Lotaryngii i Alzacji (1681 Strasburg)

REWINDYKACJA - odzyskanie utraconej własności; również dochodzenie w drodze prawnej zwrotu własności

REWOLUCJA - gwałtowne obalenie za pomocą siły rządów w państwie lub próba takiego obalenia

ROKOSZ - zbrojne wystąpienie szlachty przeciwko królowi

RUŚ HALICKA - kraina historyczna, leżąca w dorzeczu górnego Dniestru, Bugu i Styru, przez którą przebiegały w Średniowieczu ważne szlaki handlowe z zamożnymi miastami jak Lwów, Halicz, Brześć. Została przyłączona do Polski w XV wieku przez Kazimierza Wielkiego.

RZĄDY AUTORYTARNE - władzę w państwie przejmuje osoba ciesząca się szczególnym uznaniem wśród wpływowych ludzi i znacznej części społeczeństwa. Objęcie władzy nastąpiło nie w drodze wyborów lecz zamachu stanu lub zawarcia pewnych, specjalnych układów z wpływowymi

ugrupowaniami politycznymi. Swobody demokratyczne są ograniczone przy zachowaniu niektórych instytucji demokratycznych i systemu wielopartyjnego.

S / Ś

SAHAJDACZNY (HETMAN SAHAJDACZNY) - dawna godność wojskowa u Kozaków odpowiadająca stanowisku hetmana polnego; osoba piastująca tę godność

SANACJA- potoczne określenie obozu piłsudczyków rządzących Polską od przewrotu majowego do 1939r.

SARKOFAG - trumna w kształcie ciała do której chowano zwłoki umarłego

SĄDY KAPTUROWE - zobowiązane do strzeżenia porządku publicznego

SEJM WALNY - najwyższy organ władzy w Polsce. Sejm zwyczajny zbierał się co dwa lata na sześć tygodni, w nagłych potrzebach zwoływano sejmy nadzwyczajne

SEJMIKI DEPUTACKIE - obierające deputatów do Trybunału

SEJMIKI ELEKCYJNE - wybierały urzędników powiatowych oraz kandydatów do królewskiej nominacji na sędziego

SEJM KONWOKACYJNY (konwokacja) - pierwszy sejm w czasie bezkrólewia; ustalał miejsce i czas elekcji oraz przygotowywał pacta conventa

SEJMIKI PRZEDSEJMOWE - wybierały posłów na sejm walny

SEJMIKI RELACYJNE - przyjmujące sprawozdania posłów z obrad sejmku i podejmujące decyzje o poborze podatków

SEJMIKI ZIEMSKI - zjazdy szlachty z poszczególnych ziem

SEKULARYZACJA - zeświecczenie, zwłaszcza dotyczące dóbr i prerogatyw organizacji religijnych, np. dóbr kościelnych, szkolnictwa

SENIOR - możny przyjmujący obowiązek opieki nad wasalem w zamian za jego podporządkowanie się. Wielu seniorów było wasalami innych seniorów. Taki senior, który nie miał nad sobą żadnego zwierzchnika, nazywał się suwerenem

SENIORAT - zasada dziedziczenia dóbr przez najstarszego członka rodu bez względu na stopień pokrewieństwa ze zmarłym

SKRYBA - uczonego w Egipcie jako nielicznego posługiwał się pismem

SOBÓR - wielki zjazd biskupów pod przewodnictwem papieża

SOŁTYS - w średowieczu osoba postawiona przez pana feudalnego na czele wsi lokowanej na prawie niemieckim

STADHOUDER - od końca XV wieku namiestnik poszczególnych prowincji niderlandzkich. Od końca XVI wieku najwyższy urzędnik republikański

STAN - grupa społeczeństwa mająca osobne prawa. Istniały cztery stany: rycerstwo (szlachta), duchowieństwo, mieszczaństwo i chłopstwo

STANY GENERALNE - we Francji, zgromadzenie przedstawicieli duchowieństwa i chłopów. Zwoływane przez króla od 1302 roku, kompetencje głównie doradcze, także nakładanie podatków nadzwyczajnych. Zwołane w 1789 roku przez Ludwika XVI przekształciły się w Zgromadzenie Narodowe, dając początek Wielkiej Rewolucji Francuskiej 1789-99

STARY ŚWIAT - w dobie odkryć geograficznych nazywano tak znane już wcześniej lądy: Europę, Azję i Afrykę

STATUT - zbiór przepisów regulujących strukturę, zadania i sposób działania instytucji lub organizacji; zbiór praw, kodyfikacja

STATUTY SYNODALNE - w Kościele katolickim akty ustawodawstwa partykularnego, uchwalone na zjazdach biskupów i kleru prowincji kościelnej (statuty prowincjonalne) lub diecezji (statuty diecezjalne); w Polsce znane od XIII w

STOLNIK - w dawnej Polsce do końca XIII wieku urzędnik nadworny, opiekujący się stołem panującego, następnie urząd tytularny

STOPA MENNICZA - liczba monet danego rodzaju wybitych z podstawowej jednostki wagowo-pięiężnej kruszcu

SUWERENNOŚĆ - niezależność

SYNAGOGA - świątynia żydowska

SYNOD - w Kościele katolickim zjazd duchowieństwa poszczególnych jednostek administracyjnych (diecezji, metropolii) lub kraju

SZABAT - ostatni, świąteczny dzień religii żydowskiej

SZKUTA - statek wiosłowożaglowy do wielokrotnego użycia, a galar po wykorzystaniu był sprzedawany na drewno

SZNIKA (SNIGGA) - niewielki, smukły i zwrotny okręt żaglowy z XV wieku, 1- lub 2-masztowy z ożaglowaniem rejowym.

ŚWIĘTOPIETRZE - podatek płacony Kościołowi na rzecz budowy bazyli Św. Piotra

SZOWINIZM - skrajna postać nacjonalizmu, nienawiść i agresja wobec innych narodów (np. faszyzm niemiecki)

T

TERMINATOR -uczeń jakiegoś zawodu, rzemiosła u mistrza rzemieślniczego

TEZA - twierdzenie, do którego przedstawia się uzasadnienie

TOLERANCJA RELIGIJNA - swoboda wyznawania innej religii, niż religia panująca w danym kraju

TOTALITARYZM - ustrój państwa powstały w XX wieku: polega na narzuceniu całemu społeczeństwu jedenej ideologii. Rządy sprawuje dyktator oraz jego partia, która jest jedyną partią w państwie

TRÓJPOLÓWKA - dawny system rolniczy, rozpowszechniony w środkowej Europie w X-XII wieku.

Ziemię dzielono na trzy pola, z których każde kolejno ugorowało, w drugim roku obsiewane ozimą, w trzecim roku zbożem jarym. Z czasem ugór zastępowano uprawą roślin motylkowatych i okopowych

TRYBUNAŁ - sąd szlachecki drugiej i ostatniej instancji

TRYBUT - danina, zwykle pieniężna, świadczona przez jednego władcę innemu jako wyraz uznania zwierzchności terytorialnej

TURNIEJ - w średniowieczu zawody rycerskie polegające na prowadzeniu indywidualnej lub grupowej walki według ściśle określonych przepisów

U

UNIA - dobrowolny związek dwóch lub kilku państw, które powiązane są ze sobą na warunkach korzystnych dla każdej ze stron

UNIWERSAŁ - akt prawny wydawany w sprawach gospodarczych, wyznaniowych lub wojskowych, a także zwołujący szlachtę na sejm lub pospolite ruszenie

W

WASAL - we wczesnym średniowieczu wolny oddający się aktem komendacji w opiekę seniorowi; w zamian za nią i otrzymane lenno zobowiązany do służby wojskowej dla seniora; później w stosunkach lennych ten, który złożył seniorowi hołd i przysięgę na wierność

WESTWERK - w bazylikowych kościołach klasztornych przedromańska i romańska masywna część zachodnia, usytuowana poprzecznie do korpusu nawowego, flankowana wieżyczkami schodowymi, z większą wieżą na przedłużeniu nawy głównej, mieszczącą w górnej kondygnacji otwartą do nawy kaplicę lub łożę (empore) władcy

WEZYR - tytuł najwyższego dostojnika w dawnej Turcji sułtańskiej. Wielki wezyr był szefem rządu i głównym dowódcą armii

WŁADZA SĄDOWNICZA - określa typ ustroju i sprawiedliwości społecznej. Rozstrzyga spory między

władzą ustawodawczą a wykonawczą

WŁADZA USTAWODAWCZA - określa ustrój w państwie, wydaje prawa i decyzje w sprawach gospodarczych, społecznych, religijnych i politycznych

WŁADZA WYKONAWCZA - kieruje państwem, administracją, wojskiem, wciela w życie postanowienia władzy ustawodawczej

WOLNA ELEKCJA - wybór na jakieś stanowisko lub urząd dokonywany przez szlachtę

Z

ZAPĄŁ - w armatach z XVIII wieku mały otwór w tylnej części działa, którędy iskra z lontu biegła do ładunku w lufie

ZBÓR - nazwa protestanckich gmin religijnych (parafii) i miejsc kultu (kościółów); także nazwa ewangelickich Jednot w Polsce w XVI wieku (zbór małopolski, zbór litewski)

ZIGGURAT - rozbudowany kompleks świątynne, na szczyci stawiano świątynie bogów

ZIMNA WOJNA - wojna prowadzona środkami politycznymi, ekonomicznymi i propagandowymi bez sięgnięcia do użycia broni.